

Роман ГОЛИК

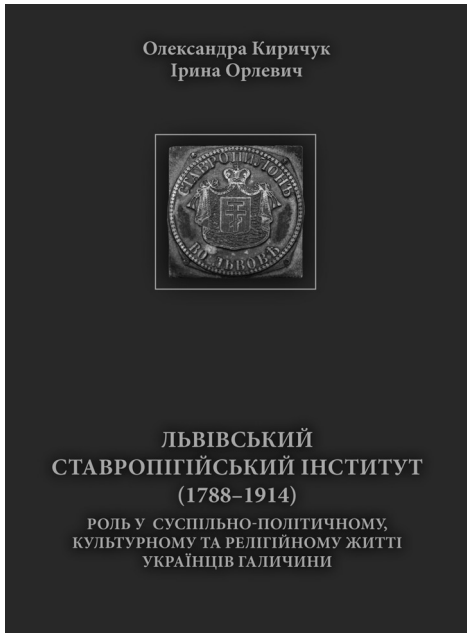
*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

**[Рец.]: ЛЬВІВСЬКА СТАВРОПІГІЯ XVIII – ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ: КОНСЕРВАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ МОДЕРНОСТІ [на кн.]: Киричук О.,
Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–
1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та
релігійному житті українців Галичини / НАН України,
Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей
історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с.**

Історія Львівської ставропігії давно привертає увагу вчених. Проте дослідникам (як, наприклад, Ярославу Ісаєвичу) йшлося, переважно, про Львівське

ставропігійське Успенське братство – суспільно-культурний, релігійний, книговидавничий осередок, який підтримував етноконфесійну ідентичність русинів/українців у пізньосередньовічний та ранньомодерний час. Натомість історія пізнішого Ставропігійського інституту довгий час не була бажаною темою, його зображали «реакційною» консервативною організацією, котра попри все залишалася осторонь українського національно-політичного вибору більшості колишніх галицьких русинів, а то і протистояла йому.

Водночас дослідження останніх десятиліть дають змогу по-новому розглянути діяльність цієї «твердині галицького консерватизму» середини XIX ст. і шляхи її ідеологічної й організаційної трансформації. Рецензована монографія Олександри Киричук та Ірини Орлевич – наслідок

синтетичного, але водночас й аналітичного розгляду історії Ставропігійського інституту від моменту ліквідації (і водночас відновлення у новому, реформованому, вигляді) давнього Ставропігійського братства й аж до Першої світової війни.

У праці, що охоплює вісім ґрунтовних розділів, детально розглянуто історіографію проблеми, проаналізовано її джерела, простежено політико-правові трансформації інституції в ранньоавстрійський час, наприкінці 1780-х років; досліджено його фінансову й господарську діяльність. Проте головне, що в роботі привертено увагу до ролі Ставропігійського інституту в суспільно-політичних процесах і церковно-релігійному житті Галичини ХІХ – початку ХХ ст., окресленого його роль у галицькому українському (руському і російському) книговиданні, у розвитку освіти та науки галицьких українців.

Знаменно, що в дослідженні обрано саме українську перспективу розгляду історії Ставропігійського інституту у Львові як замітника Ставропігійського братства – і в назві, і у намаганнях продовжувати й розвивати традиції Львівського Успенського братства в житті (Галицької) Русі. Показано шляхи, якими руські діячі зуміли відстояти форми й методи діяльності своєї організації під тиском австрійських релігійних реформ, які унеможлилювали ідею церковного братства як культурного товариства. Книга демонструє, яку стратегію обрало братство, щоби зберегти і світську незалежність у формі громадського товариства, і певну церковну автономію у вигляді особливої ставропігійної установи – своєрідного «третього чину», поряд із чернецтвом та священством. Певною мірою, це було знаком вищості організації над іншими мирянськими спільнотами греко-католиків, із власним статутом й амбіціями впливу на церковну політику. Це також ставило навіть світських членів Ставропігії у статус, близький до осіб духовного сану, хоч саме правове становище організації було не таким певним: воно могло вести культурно-просвітницьку, але не політичну діяльність, хоч прагнуло, очевидно, і цієї ролі на суспільній арені.

Зі сторінок монографії Ставропігійський інститут постає фундацією – вагомим суб'єктом економічних відносин, зі значним капіталом та цінними паперами, великими сумами пожертвувань, поліграфічною базою, нерухомим майном (як архітектурний комплекс). З другого боку, уже в першій половині ХІХ ст. колишній статус ставропігії як педагогічного центру ранньомодерного типу був поступово втрачений. Основну навчальну функцію взяли на себе державні школи. Ставропігія як аналог тривіальної школи залишалася осередком церковно-релігійної освіти, спрямованої на збереження обряду та церковного співу, церковнослов'янської мови тощо. Проте саме тут до 1848 р. діти вивчали руську (українську) мову – в цьому полягала унікальність організації. Треба також виокремити благодійну діяльність Ставропігійського інституту (стипендійних фондів для вихідців із бідних родин для здобуття вищої освіти). Важливим аспектом у діяльності закладу була, як свідчить дослідження, і жіноча освіта (діяльність «жіночого виховального пансіону»), як і загалом увага до проблем, котрі називаємо гендерними.

Водночас інститут та його друкарня довгий час залишалися центром книговидання. Якісна на той час поліграфія, різні друкарські шрифти (кириличний, латинський, гебрійської абетки) дозволяли закладу видавати (і продавати) навчальні книжки, художню літературу, наукові праці. Певний період Ставропігія не мала вагомих конкурентів і друкувала книги для товариств усіх руських (українських) політичних спрямувань у краю: від русофільського Товариства ім. М. Качковського

до народовської «Просвіти» та Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Зміст «ставропігійських» видань, як свідчить монографія, був доволі багатоманітним, спрямованим на різні сфери «народного життя»: від релігійної літератури до практичних порад «для здоров'я і краси», від монографій до популярних брошур. Усе це робило книжну культуру Львівської Ставропігії значущим сегментом галицького письменства.

Важливою сторінкою в історії Ставропігійського інституту з рецензованої праці постає й наукова, зокрема історіографічна, діяльність його членів: від Дениса Зубрицького до Антона Петрушевича й Ізидора Шараневича. Низка робіт цих та інших авторів у середині – другій половині XIX ст. справді заповнювала тематичні ніші не лише руської (української), а навіть і польської історіографії краю (зокрема там, де йшлося про історію самого Львова й середньовічної Галичини).

Зрештою, як справедливо зауважено в роботі, у 1848–1849 рр. саме члени Львівської Ставропігії були серед тих, хто творив тогочасну інтелектуальну та політичну еліту галицьких русинів/українців у Головній Руській Раді та на Соборі руських вчених. Вони ж сприяли створенню «Галицько-руської матиці», ініціювали появу першого україномовного часопису у краю – «Зорі Галицької» та виступили його видавцями.

Проте найголовніша проблема, яку порушує рецензована монографія, – політичні орієнтири Ставропігійського інституту, світогляд його членів і боротьба за ранньомодерну «ставропігійську спадщину» між українофілами та русофілами. Авторки монографії, як і Анна-Вероніка Вендланд (Anna Veronika Wendland), відзначають неабияку консервативність установи. Вони описують Ставропігійський інститут як замкнуту структуру, з обмеженим доступом, високим «вступним» (внеском) і загально ритуалізованистю прийняття нових членів організації як, певною мірою, «аристократичної», «шляхетської» організації.

Самосвідомість та світогляд членів Ставропігії XIX–XX ст. на сторінках дослідження постають специфічним комплексом уявлень, сконцентрованих довкола «етимології»/етимологічного правопису, церковнослов'янської мови, східного обряду, «староруської» культури середньовічного та раннього нового часу. Таку систему поглядів дослідниці вважають архаїкою, реліктами чи атавізмами минулого (умовно кажучи, «середньовічними стандартами», що обмежували коло спілкування ставропігійців і, фактично, «відтягували» їх у минуле, віддаляли від XX ст. та суспільної реальності, серед якої ті жили).

Саме в цьому частково коренилося також невизнання української ідеї, національних і державницьких прагнень українців, що в цих координатах були новою, незвичною для прихильників консервативної Русі, реальністю. Акцент на церковнослов'янщині й етимології також не сприяв позитивній рецепції малоруської (української) літературної мови та літератури, яку стали творити галицькі народовці. Нечітка «загальноруська» національна ідентичність, на яку орієнтувалися члени Ставропігії, відділяла русинів від поляків, але не виокремлювала малорусів-українців та їхню культуру, зрештою, і саму Малу Русь/Україну як щось особливе, тим більше не робила її ідеалом. Недовіра до фонетичного правопису та самої назви «Україна» як заміни давньої «Русі», небажання прийняти культ козаччини і Тараса Шевченка – все це відвернуло від Ставропігійського інституту представників модерного українства в Галичині, підривало довіру до організації серед ширших кіл українського населення краю, відокремлювало її від молодших поколінь української інтелігенції, а отже, й від майбутніх перспектив.

Проте, на думку авторок книжки, до початку 1880-х років Ставропігія ще мала змішаний компромісний склад (її членами були Василь Барвінський і Юліан Романчук) й могла стати осередком інтеграції різних політичних течій тогочасної Галицької Русі. Проте цей шанс був упущений, до того ж, у цей час також і в релігійній площині виник «обрядовий конфлікт» між ставропігійцями та вищим клиром Греко-Католицької Церкви. Натомість «архаїчно-русоцентричний» вектор думки, явний чи прихований монархізм і «антидемократизм», повага до «чистого східного обряду», а також намагання застосовувати російську літературну мову в літературній практиці, а згодом і діловодстві, поступово, але стрімко зближували членів ставропігії з російськими панславістами та державною ідеологією Російської імперії (звідки, зрештою, почало надходити й фінансування для установи). Авторки стверджують, що така ситуація – наслідок замкненого кола, у якому опинилися ставропігійські консерватори: польського натиску, що посилював русофільські аспірації, і українського, який русофіли Ставропігії теж вважали «польською провокацією» і який також посилював ці настрої. Так чи так, перші десятиріччя ХХ ст. змістили Ставропігійський інститут із центру на периферію суспільного життя, а перипетії Першої світової війни, російської окупації Галичини та відступу російських військ призвели до радикальних змін у житті давнього інституту – на певний час він зник зі суспільної арени.

Це означало крах тих ідеалів, до яких були спрямовані погляди ставропігійців, і нівелювало діяльність установи. Водночас, як показує монографія, упродовж ХІХ ст. інститут зробив вагомий внесок у дослідження давньоруської історії, історії релігії, у розвиток лінгвістики, джерелознавства, етнографії Галичини. Ставропігійські діячі були ініціаторами української/руської археології й музейництва у краю, розвивали активну пам'яткоохоронну діяльність. У певний момент публікації Ставропігійського інституту слугували важливими імпульсами просвітницької діяльності на галицьких теренах.

Отож, можу сказати, що монографія Олександри Киричук та Ірини Орлевич показує всі (чи майже всі) «світла» й тіні Львівської ставропігії ХІХ – початку ХХ ст., а об'єктивний погляд і багата джерельна база, на яку опираються дослідниці, демонструють ці контрасти з особливою чіткістю. Натомість, вдало добрані та яскраві ілюстрації, зокрема портрети чільних членів інституту, вміщені наприкінці праці, дозволяють не просто візуалізувати ставропігійське середовище, а й показати його людський вимір.

Звісно, хотілося б ширшого розкриття ментальності членів Львівської ставропігії, більшого аналізу їхніх мовних практик, можливо, і розлогішого просопографічного аналізу їхнього середовища. Очевидно, дослідження й продовження потребує також історія інституції після Першої світової війни. Проте все це – побажання на майбутнє. Наразі ж можна привітати дослідниць та наукову спільноту з появою солідної праці, яка заповнює важливий сегмент українознавчих досліджень, та побажати нових і нових праць на цій ниві.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Juriy. Plona Zrinyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році.	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкоу – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352
МОВОЗНАВСТВО	
Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533